

Het raadsel van de dakpanbeschoeiingen in de Vechtstreek

Introductie

In 2006 liet de gemeente Maarssen een inspectie uitvoeren naar de staat van onderhoud van de beschoeiing langs de Vecht, in het bijzonder langs het Zandpad en de Zandweg – het tracé van het voormalige jaagpad. Na vele jaren onvoldoende aandacht aan onderhoud dreigt de constructie het op veel plaatsen te begeven. Hier en daar komt de sloof waarop de pannen zijn gestapeld boven water uit, die derhalve inrot. Ook door wortels van op de oever groeiende bomen en struiken en vooral door overbelasting van de oever heeft de beschoeiing veel te lijden (afb. 1). De dakpanbeschoeiing is op zich doeltreffend en geeft ruimte aan allerlei leven; maar hoewel de levensduur van pannen vele malen groter is dan de goedkopere en voor de hand liggende alternatieven (vlechtschermen, palen met dekplaten, of met opgeklampte houten schotten), wil de betreffende gemeentelijke afdeling de pannen het liefst vervangen door zo'n goedkopere maar veel minder duurzame oplossing. Ondanks deze bezwaren heeft de gemeente Maarssen recent op twee plaatsen (Wilhelminaweg en in Oud Zuilen) de oorspronkelijke pannenbeschoeiing door een nieuwe vervangen. Een zeer te prijzen initiatief, maar er blijven vraagtekens waarom de houten sloof boven het waterpeil is aangelegd.

Een en ander was reden dit onderwerp nader te onderzoeken. Dit initiatief past in een breder onderzoek naar de geschiedenis van het jaagpad en wordt mede ondersteund door het Cultuurplatform Vechtstreek. Lezers worden van harte uitgenodigd hun informatie over dit onderwerp met schrijvers dezès te delen. De eerste resultaten van het onderzoek worden hier gepresenteerd waarbij nog enige vragen te beantwoorden blijven.

Karakteristiek voor de Vechtstreek?

Indien beschoeiingen met op hun kant geplaatste, gestapelde dakpannen inderdaad karakteristiek zijn voor de (zuidelijke?) Vechtstreek, zijn zij het behouden waard. Om dat goed te onderbouwen, dient meer bekend te worden over het hoe en waarom van deze vorm van oeverbekleding: wat is hun nut en oorsprong, komen die inderdaad vooral in de zuidelijke Vechtstreek voor en wat is de cultuurhistorische betekenis?

Afb. 1. Beschoeiing langs het jaagpad in Maarssen (ter hoogte van Doornburgh). (Foto auteurs)

Waar komen dakpanbeschoeiingen voor?

De indruk is dat beschoeiingen met gestapelde dakpannen vooral voorkomen langs steile oevers, in het bijzonder langs de oostoever van de zuidelijke Vecht tussen Fort de Klop en Nieuwersluis. Dat is in mindere mate het geval tussen Nieuwersluis en Vreeland en slechts incidenteel langs de westoever, waar de Straatweg aan de Vecht grenst, bij bruggen e.a. waterwerken en langs waterpartijen op buitenplaatsen (**Slot Zuylen**) en langs scheislotten (de Vliet, bij **Herteveld**). Buiten de Vechtstreek zijn ons geen dakpanbeschoeiingen bekend.

Constructie en aantallen

De pannenbeschoeiing bestaat uit een fundering van een op palen rustende sloof of dekbalk waarop doorgaans 3 tot 5 lagen pannen op hun kant zijn gestapeld, veelal afgedekt met cement of door een deksloof. Uitgaande van de meest gangbare, Oud-Hollandse pan gaan er per laag ca. 35 pannen in een strekkende meter, dus gemiddeld ruim 100 pannen per meter. Op het traject van Oud Zuilen naar Nieuwersluis zijn dan 1,5 à 2 miljoen dakpannen gebruikt. Met de andere voorkomens zullen ca. 2 miljoen dakpannen verwerkt

Afb. 2. Cromwijck, huis en steenfabriek liggen aan het jaagpad (let op de rolpalen). Op deze tekening van Lutgers (1857) is geen spoor van een beschoeiing met dakpannen te bekennen.

zijn. De sloof ligt nu op veel plaatsen boven water en is sterk ingerot, waardoor de constructie het begeeft. Aangezien de houdbaarheid van een houten sloof onder water vele malen groter is dan boven water, ligt het voor de hand dat deze oorspronkelijk onder water heeft gelegen en dat het Vechtpeil sindsdien met 25 à 30 cm is verlaagd.

Voorkomen steen- en pannenbakkerijen

Omdat de belangrijkste grondstoffen (klei en turf) op korte afstand in ruime mate aanwezig waren, had de zuidelijke Vechtstreek vanaf de 16de eeuw een groot aantal steen- en pannenbakkerijen (afb. 2). Een relatie tussen deze industrie en het gebruik van dakpannen in beschoeiingen ligt dus voor de hand. De vraag is of voor de verwerking in beschoeiingen nieuwe, speciaal gebakken pannen werden gebruikt of de 2de keus, cq. misbaksels?

Misbaksels, hergebruik of nieuw?

Het gangbare verhaal is dat de beschoeiingen zijn gemaakt van afgekeurde pannen. Maar de pannenindustrie was kleinschalig, de marge klein en de maatvoering van de Oud-Hollandse pan luisterde niet erg nauw. Het is onwaarschijnlijk

dat 2 miljoen misbaksels zijn geproduceerd: daarmee zou die industrie niet levensvatbaar zijn geweest.

Als de beschoeiingen werkelijk gemaakt zijn van ‘tweede keus’, kunnen ook pannen zijn hergebruikt die vrijkwamen bij het vervangen van een bestaand pannendak. Dan is het de vraag of 2de hands pannen wel lang genoeg meegaan om zo’n kostbare investering te rechtvaardigen. Ze worden immers niet voor niets vervangen – en leveren als puin ook nog wat op (zie hieronder). Hergebruik vooronderstelt ook dat in de Vechtstreek op grote schaal pannen als dakbedekking zijn gebruikt. Maar in tegenstelling tot de stad – waar rond 1600 vanwege brandgevaar een einde kwam aan het gebruik van riet of ander organisch, brandbaar materiaal als dakbedekking – bleef riet op het platteland nog lang (tot wanneer?) de belangrijkste dakbedekking.

Het meest voor de hand liggend is dat vooral nieuwe dakpannen zijn gebruikt; een beeld dat door inspectie in het veld wordt bevestigd. Om in de zuidelijke Vechtstreek zo’n kostbare beschoeiing langs het hele jaagpad aan te leggen, moeten zwaarwegende motieven hebben gegolden. Maar waarom dan niet ook in de noordelijke Vechtstreek? De eeuwige strijd tussen Holland en Utrecht?

Wanneer werd de dakpanbeschoeiing langs het jaagpad aangelegd en waarom?

Kennelijk werden – en worden – naast elkaar verschillende vormen van oeverbescherming gebruikt. Indien de interpretatie van de prenten uit *De Zegepraalende Vecht* juist is (zie hieronder), kwam in de 18de eeuw dakpanstapelings voor in ongeveer hetzelfde deel van de Vecht als nu, zij het dat in de 18de eeuw herkenbare dakpanbeschoeiingen vrijwel niet langs het jaagpad voorkwamen. Het feit dat zij daar nu juist wel over grote lengtes voorkomen, duidt er op dat het massale gebruik van later datum is, en, mogelijk uit de tweede helft 19de eeuw stamt. Misschien moet de verklaring gezocht worden in het voordeel van een dakpanbeschoeiing boven de tot dan toe gangbare niet-verharde oever, namelijk een veel betere bescherming tegen afkalven door golfslag, terwijl de oever tevens geschikt is voor een zwaardere belasting. Deze voordelen passen naadloos bij de ontwikkelingen van het transport over zowel water als de weg zoals zich dat vanaf die periode ontwikkelde. Met name de opkomst van de gemotoriseerde scheepvaart – rond 1870 voeren jaarlijks zo’n 10.000 schepen over de Vecht – en de opkomst van het wegverkeer zullen versteviging van de oevers noodzakelijk gemaakt hebben. De aanleg van dakpanbeschoeiingen komt tegemoet aan die noodzaak. Uit de prentbriefkaart van **Raadhoven** (afb. 3) blijkt dat de nu gemetselde kadewand van Maarssen tot in de dertiger jaren met pannen was beschoeid.

Afb. 3. Rond 1930 was de oever voor Raadhoven, Herengracht 20 in Maarssen nog met pannen beschoeid. (Foto part. Coll.)

Afb. 4. De oever van Zand- en jaagpad voor **Otterspoor**. *De Zegepraalende Vecht*, 1719. Let op de opmerkelijk lage, strakke, niet-verstevigde, goed onderhouden oever; de brug links lijkt verstevigd met gestapelde pannen.

Eigendom oevers en onderhoud

Vanaf de periode van de ontginning (begonnen rond het jaar 1000) is de ondergrond van de oever – vaak tot ca. 1 m in de Vecht – eigendom van de direct aanwonende grondeigenaar. Rond 1600 legden de Staten van Utrecht het jaagpad tussen Utrecht en Breukelen aan, dat in 1626 werd doorgetrokken tot Nieuwersluis en in 1628 tot de Hinderdam. Vanaf de aanleg van het jaagpad berustte het onderhoud bij enigerlei vorm van ‘overheid’; oorspronkelijk door middel van de verhoefslaging, later bij Rijkswaterstaat en vanaf 1996 bij het Hoogheemraadschap Amstel Gooi en Vecht.

Beschoeiingen op beeldmateriaal

De beste min of meer systematische afbeeldingen van de Vecht zijn te vinden in Stoopendaals *De Zegepraalende Vecht* (1719) en bij Lutgers’ *Gezigten aan de Rivier de Vecht* (tussen 1831 en ’74). Op Stoopendaals etsgravures zijn veel oevers afgebeeld, vaak in vrij groot detail. Wanneer men zich beperkt tot de oevers van de Vecht, ziet men – naast ‘natuurlijke’ oevers bij weilanden – vooral twee soorten oevers: voor buitens en langs de openbare weg/het jaagpad. Deze laatste bestaat uit een opmerkelijk lage, vrij strakke, niet-verstevigde oever met ogenschijnlijk goed onderhouden beplanting (afb. 4). Voor buitens en bij bruggen en waterstoepen enz. ziet men damwanden. Doorgaans bestaan deze uit op regelmatige afstanden geslagen palen waarachter horizontale stroken zijn te herkennen. Soms zijn deze ‘blank’ en als planken te interpreteren, in andere

Afb. 5a. Detail van gravure 3, uit *De Zegepraalende Vecht* van het huis Sybaalen met mogelijk een dakpanbeschoeiing.

Afb. 5. Detail van afbeelding 4.

gevallen zijn deze horizontale stroken zorgvuldig vertikaal gearceerd. Hiermee kunnen zeer wel dakpanbeschoeiingen zijn aangegeven (afb. 5). De noordelijkste afbeelding is bij **Sterreschans**, de zuidelijkste bij **Sydebalen**, net buiten Utrecht. Ook Lutgers beeldt veel oevers af, meestal globaal weergegeven; als zodanig zijn dakpanbeschoeiingen bij hem niet herkenbaar.

Literatuur- en archiefonderzoek

Over het jaagpad als zodanig is vrij veel geschreven; daarin wordt echter geen aandacht geschonken aan de beschoeiing door dakpannen. Op de vele nog openstaande vragen zal archiefonderzoek een antwoord moeten geven. Een eerste bezoek aan het Streekarchief Vecht en Venen leverde een aantal rekeningen op waarin sprake is van pannen. Het gaat kennelijk om de hoefslag bij Zuilen waarvoor de gemeente Loenen (en Loenersloot) in de jaren 1833-1848 betaalt voor ... *de opmaking en verhoging van den zandweg en het jaagpad langs de Vecht ... op het Slag van het Zandpad langs de Vecht in de nabijheid van Zuilen*. Naast

Loenen 1848

Het Gemeente Bestuur van Loenen d. O.

Van J. B. Borch

Namb. Voor arbeidsloon aan het Slagt bij Zuilen
 voor twee maanden 20 dagen a/1 gu. f 20. —
 Een Slagt Vrakken Pannen — 3. 15

23. 15

Loenen den 27. November 1848

J. B. Borch

Afb. 6. Kwantie waaruit blijkt dat het gemeentebestuur van Loenen op 27 november 1848 f3,15 betaalde voor een vracht wrakke pannen voor het Slag bij Zuilen. (Streekarchief Vecht en Venen)

arbeidsloon: *Een dag op het zandpad gewerk (f0,70)*, wordt ook materiaal in rekening gebracht zoals *nege last puyn (f18,-)*, *een halve ligter kegel zand*; verder: *Een vragt Vrakken Pannen (f3,15)* (afb. 6); *15 honderd vraken pannen (f7,50)* en *3 schouwen panpuin (f3,75)*

Het is niet uitgesloten dat deze pannen zijn verwerkt in de beschoeiing, hoewel nergens sprake is van werk aan de beschoeiing.

Samenvattend en Cultuurhistorische betekenis

Hoewel nog veel vragen onbeantwoord zijn, is het duidelijk dat de gestapelde dakpanbeschoeiing al meer dan 3 eeuwen in de zuidelijke Vechtstreek wordt toegepast. Eerst vooral door particulieren als bescherming van hun aan de Vecht grenzende buitens, of bij kunstwerken als waterstoepen, bruggen en

sluizen. Vanaf de 19de eeuw zijn beschoeiingen van gestapelde dakpannen over grote lengtes van de zuidelijke Vecht aangelegd. In ieder geval langs het jaagpad, de ‘publieke oever’ tussen Utrecht en Loenen; maar incidenteel ook door particulieren langs de overliggende oever.

De karakteristieke beschoeiing van gestapelde dakpannen is een uniek kenmerk voor de zuidelijke Vechtstreek, omdat dit type daarbuiten niet of nauwelijks voorkomt. Deze vorm van beschoeiing is daarmee een integraal onderdeel geworden van de geschiedenis van het zandpad en het jaagpad, dat bij onderhoud en herstel alle zorg en aandacht verdient.

Vragen

Veel vragen blijven vooralsnog onbeantwoord:

- Waarom werd juist langs de oever van het jaagpad een pannenbeschoeiing aangebracht?
- Wanneer is begonnen met de aanleg daarvan?
- Als de aanleg van de gestapelde pannenbeschoeiing inderdaad samenvalt met de opkomst van de gemotoriseerde scheepvaart, waarom beperkt die beschoeiing zich dan tot de zuidelijke Vechtstreek en waarom komt deze beschoeiing niet of nauwelijks voor in de noordelijke Vechtstreek?
- Zijn buiten de Vechtstreek andere locaties bekend waar deze vorm van beschoeiing voorkomt
- Bent u in het bezit van oude prentbriefkaarten waarop een beschoeiing met dakpannen is te herkennen? Cq heeft u oude afbeeldingen van de Vechtoever waarop nog geen dakpanbeschoeiing zichtbaar is, terwijl die er nu wel is?
- Welke kwaliteit pannen is gebuikt en waar komen die pannen vandaan?
- Waarom is nu regelmatig de sloof te zien waarop de pannen zijn gestapeld?
- Is dat te verklaren uit peilverlaging en zo ja wanneer vond die plaats?
- Verklaart die peilverlaging tevens dat de oevers bij zowel *De Zegepraalende Vecht*, als bij Lutgers zo veel lager lijken?

Oproep

Lezers die menen te kunnen helpen bij het oplossen van deze vragen, worden van harte uitgenodigd hun kennis en inzichten aan schrijvers mee te delen.

Steven de Clercq & Hans van Bommel

Maarssen, 31 december 2008

Noten

- 1 Vechtplassencommissie en Venster op de Vecht declercq@vecht.nl.
- 2 Historische Kring Maarssen en Museum Maarssen h.bemmel@wanadoo.nl.
- 3 Een steile, hogere kunstmatige keerwand die de oevers verstevigt en beschermt tegen afkalven door golfslag en hogere oeverbelasting.
- 4 Het project *Vechtoevers, zien en gezien worden!* (AVP-2009 Utrechtse Vecht en Weiden) richt zich op het herstel van de visuele en fysieke relatie tussen de Vecht en de Vechtoever. Dit project wordt getrokken door Vechtplassencommissie en ondersteund door het Cultuurplatform Vechtstreek.
- 5 Landzaat, F.H., 1987, Steen- en pannenbakkerijen langs de Vecht, *Jaarboekje Niftarlake*, 1986, blz. 13-24.
- 6 De bron van deze verklaring – die men zonder uitzondering van iedereen krijgt met wie over deze vorm van beschoeiing gesproken is – is niet bekend.
- 7 Clercq, Steven de, en Luuc Mur, 2008, Het Water van de Vecht, *Cascade 17*, blz. 33-42.
- 8 Hoek Ostende, J.H. van den, 1963, Het Gemeenschapshuis te Nieuwersluis, *Jaarboekje Niftarlake*, blz. 1-19.
- 9 Verhoefslagging verwijst naar de onderhoudsplicht voor een gedeelte van een weg of een dijk, zie artikel elders in dit *Jaarboekje*, blz. 106-114: 'Hoefslagpalen en een verkenning naar het onderhoud van de Vechtdijk'.
- 10 *Petrus Josephus Lutgens/Lutgers, Gezigten aan de Rivier de Vecht*, 2001, samengesteld door A.J.A.M. Lisman, E. Munnig Schmidt en H.W.M. van der Wyck, Canaletto, Alphen aan den Rijn.
- 11 Reg. Hist. Centrum Vecht en Venen, map.